

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเพณีศีลสัตว์แห่หน้าคกับสัญลักษณ์ ทางพระพุทธศาสนา

Submitted date: 17 August 2018

Revised date: 9 September 2018

Accepted date: 11 October 2018

เกรียงไกร ช่องเอ่งเล้ง^๑

บทคัดย่อ

ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ได้แก่ ราชอาณาจักรไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และราชอาณาจักรกัมพูชา ได้ปรากฏวัฒนธรรมการศีลสัตว์ในประเพณีแห่หน้าคก่อนเข้าพิธีอุปสมบทเป็นพระภิกษุ เฉพาะในประเทศไทยปรากฏให้เห็นส่วนใหญ่ในจังหวัดแถบภาคกลาง ภาคตะวันตก และบางพื้นที่ของภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ โดยสัตว์ที่นำมาให้นาคซีมีทั้งสัตว์ที่มีชีวิตและหุ่นรูปสัตว์ที่จำลองขึ้นมา ซึ่งสัตว์ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพุทธประวัติหรือชาดก ได้แก่ ม้า ช้าง วัว สำหรับม้าพบมากบริเวณภาคเหนือ ขณะที่ช้างพบมากบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวัวพบมากบริเวณภาคกลางกับภาคตะวันตก ส่วนสัตว์ในตำนานหรือวรรณคดี ได้แก่ หงส์ สิงห์ พบมากบริเวณภาคเหนือตอนล่างกับภาคใต้ ขณะที่สัตว์มงคลตามความเชื่อเรื่องปັນักษัตร ได้แก่ ไก่ พญานาค เสือ และสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพหรือวิถีชีวิตของนาคและครอบครัว ได้แก่ ควาย ปลา จระเข้ เป็นต้น พบได้หลายจังหวัดในทุกภูมิภาคของประเทศไทย จะเห็นได้ว่า ในประเทศอินเดียและประเทศเนปาลอันเป็นดินแดนต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนากลับไม่มีหลักฐานใดที่ปรากฏประเพณีศีลสัตว์แห่หน้าคหรือเรียกชื่อผู้ที่กำลังเข้าพิธีอุปสมบทเป็นพระภิกษุว่า “นาค” จึงเป็นที่มาของความสนใจศึกษา “ปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเพณีศีลสัตว์แห่หน้าคกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา”

คำสำคัญ: แห่หน้าค, ปฏิสัมพันธ์, สัญลักษณ์, พระพุทธศาสนา

^๑ อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

Interaction between Riding Animals in Ordination Ceremony Parades and Buddhist Symbolism

Kriangkrai Honghengseng^๑

Abstract

Almost all countries in Southeast Asia where the people follow Buddhism, such as in the Kingdom of Thailand, the Republic of the Union of Myanmar, the Lao People's Democratic Republic and the Kingdom of Cambodia, have the culture of riding animals in ordination ceremony parades. In particular, this can be seen in Thailand covering many central, western and some northern and northeastern areas. The animals that are used include both living animals and simulated animals that are related to the legend of the Buddha consisting of horses, elephants and cows: horses in the northern region; elephants in northeastern; and cows both in the central and western areas. Animals in legends or literature, such as swan and lion, are found in the lower northern and southern areas. In addition, there are sacred animals in the Chinese zodiac belief, such as chickens, king of nagas and tigers. Also animals related to work or the way of life of the naga and his family, such as buffalo, fish and crocodiles, can be found in many areas of Thailand. It can be seen that in India and Nepal, the place of the origin of Buddhism, there is no tradition to call a man who will be the monk as a “naga” and there is also no animal riding culture in ordination parades. Therefore, it is interesting to study the interaction between animal riding in ordination ceremony parades and Buddhist symbolism.

Keywords: Ordination Ceremony Parade, Interaction, Symbolic, Buddhism

^๑ Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University

บทนำ

พิธีอุปสมบทตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันจำแนกออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ประกอบด้วย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” หมายถึง วิธีการบวชที่พระพุทธเจ้าทรงประทานแก่กุลบุตร ต่อมาคือ “ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา” หมายถึง การบวชด้วยคำประกาศ ย้ำ ๓ ครั้ง รวมทั้งคำประกาศนาคเป็นครั้งที่ ๔ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์บวชแก่กุลบุตรผู้บรรพชาเป็นสามเณรชั้นหนึ่งก่อน และสุดท้ายคือ “ติสรณคมนุปสัมปทา” เป็นวิธีให้ผู้ขอบวชกล่าวคำรับและเข้าถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ จะเห็นได้ว่า ในประเทศไทยเรียกกระบวนการดังกล่าวว่า “การบวชนาค” ทำให้นัยสำคัญของการบวชเปลี่ยนจากการทำให้คนกลายเป็นพระ กลายเป็นการทำให้ “นาค” กลายเป็นพระแทน ซึ่งแตกต่างไปจากประเทศอินเดียและเนปาลอันเป็นดินแดนต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาที่ไม่ปรากฏวิธีการเรียกชื่อดังกล่าว แต่ปรากฏเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วย ประเทศไทย กัมพูชา เมียนมา และลาว ซึ่งรับพระพุทธศาสนาจากการจาริกมาเผยแผ่ของสมณทูตอย่างพระโสณและพระอุตตระเถระในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (Wongtej, 2018, p. 1-2)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของประเพณีการชีสัตว์แห่นาคในประเทศไทย
๒. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างประเพณีชีสัตว์แห่นาคกับสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการศึกษา

เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยสืบค้นข้อมูลผ่านเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และบทความวิชาการที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งของไทยและต่างประเทศ รวมทั้งสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา เพื่อรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมาประมวลให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของประเพณีการชีสัตว์แห่นาคในประเทศไทยที่มีความเชื่อมโยงกับประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ลาว กัมพูชา และเมียนมา

ประเพณีแห่นาค

สำหรับคำว่า “นาค” (Naga) ในภาษาอัสสัม มาจากคำว่า “นอค” (Nog) แปลว่า เปลือยหรือไม่สวมใส่เสื้อผ้า สอดรับกับชื่อกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งทางตะวันออกของพรมแดนระหว่างประเทศอินเดียและเมียนมาที่เรียกว่า “นาค” มีดินแดนเป็นของตนเองเรียกว่า “รัฐนาค” (Naga Land) ซึ่งเดิมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอัสสัม แต่รัฐบาลอินเดียได้อนุญาตให้จัดตั้งเป็นรัฐนาคมาตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๗ ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขานาค (Naga Hill) ซึ่งชาวอารยันส่วนใหญ่จะมองพวกนาคเป็นคนป่าเถื่อนและด้อยอารยะ นักวิชาการบางคนจึงสันนิษฐานว่า นัยของการบวชนาคเท่ากับเป็นการทำให้คนป่าเถื่อนกลายเป็นผู้เจริญได้ด้วยธรรม ซึ่งเมื่อมีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเรื่องคำเรียกชื่อดังกล่าวอาจมีที่มาจากอินเดียสู่เมียนมาซึ่งมีพรมแดนติดต่อกัน แล้วส่งอิทธิพลสู่ไทย กัมพูชา และลาว (Naphalan, 2011, p. 12-13)

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิต ความคิด และความเชื่อของผู้คนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “พญานาค” สัตว์ในตำนานอันเป็นที่มาของอีกแนวคิดหนึ่งของการเกิดประเพณีบวชนาคจากพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔ พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๔ มหาวรรค ภาค ๑ เรื่องนาคแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอบวชระบุว่าพญานาคมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงแปลงกายเป็นมนุษย์มาขอพระพุทธเจ้าอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ พญานาคจึงขอให้ชื่อของตนเป็นคำสำหรับเรียกชื่อผู้ที่จะขอบวชจนเป็นที่มาของคำว่า “นาค” ซึ่ง Bhumisak (1976) ได้อธิบายว่า “ในการบวชเป็นภิกษุของพุทธศาสนามีการห้ามมิให้พวกนาคบวช เล่ากันว่านาคคือพญานูใหญ่หรือพญานาค และว่าพญานาคเคยปลอมตัวเข้ามาบวชด้วย แต่ภายหลังถูกจับได้จึงถูกขับให้ลาสิกขา พญานาคจึงขอร้องต่อพระพุทธเจ้าว่าต่อไปภายหน้าเมื่อนาคจะบวชไม่ได้ก็ขอให้ผู้ที่กำลังเตรียมตัวเพื่อจะบวชนั้นมีชื่อเรียกว่า “นาค” โดยผู้ที่ก่อนบวชไปอยู่วัด เรียกว่า “พ่อนาค” หรือ “เจ้านาค” หากเป็นสามเณรก่อนบวชจะเรียกว่า “หางนาค” อันเป็นต้นกำเนิดของประเพณีทำขวัญนาค ขานนาค และบวชนาคมาจนทุกวันนี้” (Bhumisak, 1976, p. 23-25)

หากพิจารณาหลักเหตุผลเชิงสังคมศาสตร์ Wongtej (2016) อธิบายว่า สังคมของอินเดียสมัยนั้นมีการแบ่งแยกระหว่างพวกอารยันซึ่งเป็นกลุ่มชนที่เพิ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลังกับพวกมลิกชะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมตามหลักฐานการขุดค้นแหล่งอารยธรรมอินเดียโบราณเดิมบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุที่เรียกว่า “โมเฮนโจดาโร และ ฮารัปปา” ผู้มีฐานะทางสังคมต่ำต่อยกว่าพวกอารยัน ชนเผ่าเผ่าจึงไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาในสมัยนั้น เนื่องจากพูดจากันคนละภาษาและถือเป็นพวกป่าเถื่อน ก่อนจะอพยพถอยร่นมาตั้งถิ่นฐานบริเวณพรมแดนประเทศเมียนมา จึงเป็นที่มาของการบอกเล่าเรื่องราวการบวชของเผ่าเผ่าที่นำมาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติและสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ประจำถิ่นอย่างพญานาค ก่อนจะผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมและความเชื่อในประเพณีอุปสมบทมาจนถึงปัจจุบัน (Wongtej, 2016, p. 1-2)

โดยหลักฐานเกี่ยวกับการบวชพระที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย คือ ประติมากรรมดินเผาแบบทวารวดี ราวหลังพุทธศักราช ๑๐๐๐ ที่อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นรูปภิกษุ ๓ รูป ครอบงำพร้อมถือบาตร แสดงให้เห็นว่ามีพระภิกษุปรากฏในดินแดนสุวรรณภูมิซึ่งก่อนหน้านั้นผู้คนในภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่นับถือสิ่งเหนือธรรมชาติและวิญญาณบรรพบุรุษ จนกระทั่งผสมผสานกันระหว่างผี พราหมณ์ และพุทธในที่สุด (U-Pho, 1967, p. 43-44)

ประเพณีศีลสัตว์แห่นาค

สำหรับที่มาของประเพณีศีลสัตว์แห่นาคเริ่มขึ้นครั้งแรกที่ใดไม่ปรากฏหลักฐานอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม แต่สามารถวิเคราะห์ความเป็นไปได้จากหลักฐานทั้งทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวรรณกรรมว่าด้วยแนวคิดเรื่อง “การแห่” เพื่อสักการะบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย เห็นได้จากวัฒนธรรมการเดินเวียนรอบสถูป พระอุโบสถ พระปรางค์ หรือพระพุทธรูปที่เรียกว่า “ทักษิณาวรรต” หมายถึง การเดินเวียนขวา และ “อุตราวรรต” หมายถึง การเดินเวียนซ้าย โดยส่วนใหญ่นิยมเดินเวียนขวาสามรอบเพื่อความเป็นสิริมงคล เหมือนการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยอันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จนเป็นที่มาของการเดินขบวนแห่เวียนรอบพระอุโบสถก่อนประกอบพิธี

ประเพณีการขี้น้ำแห่นาค

สอดคล้องกับข้อมูลในเอกสารเรื่อง “ศิลปะอินเดีย พุทธศิลป์รุ่นแรกของโลก” ที่ระบุว่า “น้ำเปล่านี้คือมรกตอันสูงค่า ไม่มีคนขี้น แต่ทราบได้อย่างไรว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะมีคณาจารย์และถือแล้แสดงว่าพระพุทธรเจ้าอยู่ตรงนี้” น้ำตัวที่ ๑-๔ ทุกตัวมีกวางฉัตรหมด และทำไมถึงมีน้ำ ๔ ตัว คือการเคลื่อนไหว เขาอยากแสดงการเคลื่อนไหว และน้ำหันกลับกับปิลลัสต์ พอจูนมากลับบนน้ำไม่มีฉัตรแล้วแสดงว่าลงแล้ว นี่คือการดูพุทธประวัติสมัยอินเดีย” (Tingsanchalee, 2013, p. 10)

ในประเทศไทยมีภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถของพระอาราม
หลายแห่งที่สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการเข้ามาแทนคต ตัวอย่างเช่น ภาพนาคขี่ม้าใน
ขบวนแห่จากจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และ
ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

**ภาพนาควัฒนาในขบวนแห่จากจิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
ที่มา: วารสารศิลปวัฒนธรรมฉบับประจำวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๕๖๐**

สำหรับม้าที่นำมาใช้ในขบวนแห่ทั้งม้าที่มีชีวิตจริงกับม้าจำลองที่ประดิษฐ์ขึ้นมา เรียกว่า “ม้าแห่” แต่บางกรณีที่ทำม้าไม่ได้จะให้คนขึ้นคอกคนแทนม้า เรียกว่า “ม้าขี่” ขณะที่วัตถุประสงค์ของการบวชมีความแตกต่างกันออกไป ได้แก่ บวชเมื่อครบอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ บวชแก้บน และบวชเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ประเพณีการขี่สัตว์ในขบวนแห่ไม่ได้มีเฉพาะผู้ที่อุปสมบทเป็นพระภิกษุเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ในบางกรณีได้ปรากฏวัฒนธรรมการขี่สัตว์ในขบวนแห่ก่อนบรรพชาเป็นสามเณรอีกด้วย (Panthong, 2010, p. 7-9) ตัวอย่างเช่น ทางภาคเหนือของประเทศไทยในประเพณีปอยส่างลองได้มีขบวนแห่ลูกแก้วขี่ม้าตามคติความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่แถบลุ่มน้ำโขง-สาละวิน ทั้งไทใหญ่ ไทลื้อ ไทยอง ไทเขิน รวมทั้งไทโยน หรือโยนก-ล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนและเชียงใหม่ยังคงปรากฏวัฒนธรรมดังกล่าวให้เห็นมาจนถึงปัจจุบัน โดยให้ “ส่างลอง” อันเกิดจากการผสมกันระหว่างคำว่า “ส่าง” หมายถึง “สามเณร” กับ “ลอง” หมายถึง “เทวดา” เหมือนกับคำว่า “อลอง” ในภาษาไทใหญ่ แปลว่า พระโพธิสัตว์ ส่วนในภาษาเมียนมาใช้เรียกพระมหากษัตริย์ สมมติบทบาทเป็นเจ้าชายสิทธัตถะที่สวมใส่เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายเหมือนกษัตริย์ แต่งหน้า แล้วนั่งบนหลังม้าพร้อมสวมแว่นตาสีดำซึ่ง

พัฒนามาจากยุคอดีตที่ใช้ผ้าคาดปิดดวงตาเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าผู้ที่จะบรรพชา กำลังข้ามพ้นความมืดบอดทางปัญญาไปสู่โลกุตระธรรม เป็นต้น (Jai-In, 2013, p. 76)

ประเทศเมียนมาเรียกประเพณีบอยสาวลองว่า “ชินพยู” ผู้ที่เข้าพิธีบรรพชา เรียกว่า “ชินลอง” แปลว่า “เจ้าชาย” เหมือนการแสดงบทบาทสมมติเป็นเจ้าชาย สิทธิตะด้วยความเชื่อที่ว่าผู้ใดได้บรรพชาลูกของตนเองเป็นสามเณรจะได้านิสงส์ มากถึง ๗ กัลป์ แต่ถ้าอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์จะได้านิสงส์มากถึง ๑๒ กัลป์ หากบรรพชาลูกคนอื่นเป็นสามเณรจะได้านิสงส์ ๔ กัลป์ กรณีเป็นพระสงฆ์ได้ ๘ กัลป์ หากผู้ใดได้บวชลูกของตนเองและผู้อื่นให้เป็นทั้งสามเณรและพระภิกษุจะมีบุญวาสนา ได้ไปเกิดในยุคพระศรีอาริยมตไตรย หรือ “ยุคพระศรีอาริย์” ถือเป็นบุญกุศลสูงที่สุดที่ พุทธศาสนิกชนปรารถนา ดังที่นางอองซาน ซูจี ได้บันทึกถึงประเพณีชินพยูไว้ในบทความ “ประเทศและประชาชนของฉัน” ความว่า “ชินพยูเป็นพิธีที่สนุกสนาน ผู้ที่บวชเรียกว่า ชินลอง จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สง่างามอันเป็นการเตือนให้รำลึกว่าพระพุทธเจ้านั้น จำเดิมเป็นสิทธัตถะกุมาร ก่อนที่พระองค์จะสละราชสมบัติมาใช้ชีวิตในทางธรรม” โดยในขบวนแห่ชินพยูที่เมืองมณฑะเลย์ ประเทศเมียนมา จะใช้ขบวนม้าและวัวเทียม เกรียนที่ตกแต่งอย่างสวยงามเป็นพาหนะในการแห่ชินลอง (Lohitkul, 1999, p. 7-11)

ขณะที่การบวชนาคของชาวมอญในประเทศเมียนมา นาคจะแต่งกายอย่าง วิจิตร ดังที่ ่องค์ บรรจุน (Banjun, 2017, p. 1-2) อธิบายว่า “เหตุที่นาคมอญแต่งกาย อย่างวิจิตรพิสดารนั้นสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่คนมอญอิงอยู่กับพุทธประวัติ กล่าวคือ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ฉลองพระองค์หน่อขัตติย์ ทรงเครื่องมงกุฏ ประดับเพชรนิลจินดา ทรงมาบนหลังม้ากัณฐกะ เช่นเดียวกับปुरुชนในขณะที่ครอง เพศสราวาสแม้จะมีทรัพย์สินศฤงคารมากมายเพียงใด แต่เมื่อจะเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ ย่อมจำต้องสละสิ่งเหล่านั้นไปสู่เพศอันบริสุทธิ์ คนมอญจึงนำพุทธประวัติมาเล่าผ่าน พิธีบวชนาค ถือเป็นคติในการบวชนาค นาคมอญจึงถูกแต่งองค์ทรงเครื่องอย่าง วิจิตรพิสดาร จงใจให้งามราวรูปกษัตริย์หรือเทวดามาจุติ”

เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมการบวชนาคระหว่างไทยและ เมียนมาอันสอดคล้องกับข้อมูลในเรื่อง “เที่ยวเมืองพะม่า” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ระบุว่า “เมื่อฉันไปเที่ยวเมืองพุกาม

ได้เห็นเขาแห่ขบวนนา..พะมายังแห่หน้าเหมือนไทยเราแห่กันแต่ก่อน ลักษณะการแห่ขบวนนานั้น ถ้าสังเกตดูจะเห็นได้ว่าเจตนาจะให้เป็นการงานเดียวกับแสดงตำนาน Pageant เรื่อง ‘มหากิเณชกรรม’ จึงให้เจ้านาคเข้ามาเหมือนอย่างพระพุทธรองค์เมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์ไปทรงผนวช สมมติพวกญาติโยมที่ห้อมแห่ไปเป็นเทวดาที่ห้อมล้อมพระโพธิสัตว์ และหาพวกจำอวดนำกระบวณสมมติว่าเป็นพระยามารที่คอยขัดขวาง แต่ประหลาดอยู่ในเมืองเราแห่เช่นนั้นแต่ขบวนนาคราษฎร ถ้าเป็นนาคหลวงเช่นเจ้านายทรงผนวช ไม่แห่หรือแห่ก็แห่เป็นกระบวณพยุหยาตรา นาคเจ้านายทรงยานมาศและเสลี่ยง เคยได้ยินว่าบางที่ทรงคอช้างก็มี แต่ที่จะทรงม้าเหมือนอย่างนาคราษฎรหาไม่ หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่ง นาคหลวงแห่แต่เพื่อให้คนอนุโมทนา ไม่ทำเป็นแสดงตำนาน พิศเราะห์ชวนให้สงสัยว่าแห่ นาคราษฎรไทยจะได้แบบมาจากพะมาดอกกะมัง คำเงื่อนมียู่ที่แห่ขบวนนาคของราษฎรจะต้องมีพวกตีกลองยาวอย่างพะมาที่เราเรียกกันว่า ‘เถิดเทิง’ นำกระบวณเป็นนิจ และเมื่อแห่ไปถึงวัด พวกกลองยาวเล่นจำอวดกันทางอย่างเป็นพระยามารห้ามเอารางวัลเสียก่อน แล้วจึงให้เจ้านาคเข้าโบสถ์ เป็นประเพณีมาอย่างนี้” (Fine Arts Department, 1946, p. 4-5)

จากข้อมูลในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพข้างต้น เป็นข้อมูลที่สามารถวิเคราะห์ได้ว่าขบวนแห่หน้าของไทยแต่ดั้งเดิมสามารถจำแนกได้ออกเป็นสองประเภทหลักตามฐานันดรศักดิ์ทางสังคม ประกอบด้วย “นาคหลวง” หมายถึง ผู้ที่ได้รับบรรพชาอุปสมบทภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าภาพในการบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบท นาคประเภทนี้แบ่งออกเป็นอีกสองประเภทย่อย ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการที่ปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและได้ทำเรื่องกราบบังคมทูลขอเป็นนาคหลวง เรียกว่า “นาคในพระบรมราชานุเคราะห์” โดยมีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นนาคหลวงพระองค์แรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๓๑ กับอีกประเภทคือผู้สอบภาษาบาลีได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ขณะยังเป็นสามเณรที่มีอายุไม่เกิน ๒๑ ปี เรียกนาคหลวงประเภทนี้ว่า “นาคหลวงสายเปรียญธรรม” นิยมแห่เป็นกระบวณพยุหยาตรา หากเป็นเจ้านายจะทรงยานมาศหรือเสลี่ยง กับอีกกรณีหนึ่งคือเป็น “นาคราษฎร” ซึ่งเป็นไปได้ว่าประเพณีขี้สัตว์แห่หน้า

โดยใช้นามานี้จะพัฒนามาจากวัฒนธรรมการแห่นาคของราชวรมหาวิทยาลัยที่อาจรับอิทธิพลมาจากประเทศเพื่อนบ้านอย่างเมียนมาหรือจากล้านนาทางภาคเหนือของประเทศไทย (Mahamakuta Rajavidyalaya foundation under Royal Patronage, 1985, p. 123-212)

ปัจจุบันที่สนามบินมิ่งกะลาตง นครย่างกุ้ง ได้ปรากฏภาพจิตรกรรมประเพณีขี่ม้าแห่นาค ซึ่งมีความแตกต่างจากประเทศไทยตรงที่นาคจะสวมมงกุฏและเครื่องทรงสีขาวตกแต่งด้วยเครื่องประดับอย่างสวยงาม ขณะที่ในไทยนาคส่วนใหญ่ซึ่งโกนศีรษะแล้วไม่นิยมสวมมงกุฏ โดยเฉพาะทางภาคกลางและภาคตะวันตก ขณะที่ภาคเหนือและภาคอีสานปรากฏให้เห็นบ้างบางพื้นที่ซึ่งได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเมียนมาสำหรับมงกุฏที่นาคทางภาคเหนือใส่ในขบวนแห่จะสื่อความหมายถึงเจ้าชายสิทธัตถะ ขณะที่มงกุฏที่นาคทางภาคอีสานสวมใส่ในขบวนแห่จะสื่อความหมายถึงพญานาคตามตำนานเรื่องการเรียกชื่อผู้ขออุปสมบทว่า “นาค”

ส่วนวัฒนธรรมการขี่สัตว์ในขบวนแห่นาคของชาวมอญที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย ในบทความเรื่อง “ขบวนแห่นาคมอญ การดัดแปลงภาพเจ้าชายสิทธัตถะออกบวช” ได้ระบุว่า “งานบวชของชาวมอญนิยมจัดกันหลายวัน ทุกวันจะต้องมีขบวนแห่จากบ้านนาคไปรอบหมู่บ้าน เพื่อไปสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน รวมถึงไปสักการะพระอุปัชฌายารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระอารามที่จะไปบวชอยู่ด้วยขบวนแห่นาคของชาวมอญมีหลายแบบ ในท้องถิ่นจังหวัดราชบุรี มีเอกลักษณ์เรื่องการขี่สัตว์พาหนะ ได้แก่ ม้าหรือวัวควายให้นาคขี่ โดยผู้รู้ชาวมอญหลายท่านอธิบายว่าเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อออกบวชได้ทรงม้ากัณฐกะ ทำให้ผู้พบเห็นได้ระลึกถึงพุทธประวัติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า น้อมนำจิตใจเข้าสู่ถึงพระศาสนามากขึ้น ขบวนแห่แต่ละวันอาจมีพาหนะที่แตกต่างกัน ได้แก่ ม้า วัวควาย เทียมเกวียน ชีคอคคน หรือแม้แต่เดินเท้าเปล่า สอดคล้องกับการแต่งตัวแต่งหน้าของนาคที่เปลี่ยนไปในแต่ละวันด้วย” (Meidongtor, 2018, p. 2-3)

ด้านภาคใต้ถือได้ว่าเป็นภูมิภาคที่พบประเพณีขี่สัตว์แห่นาคน้อยที่สุด กลับพบลักษณะเด่นที่แตกต่างไปจากภูมิภาคอื่นอย่างเห็นได้ชัด คือการร้องเพลงคำตักประกอบในขบวนแห่ ซึ่ง “คำตัก” หมายถึง คำกล่าวตักเตือน โดยระหว่างทางแม่เพลงคำตักฝ่าย

ชายจะเดินข้างซ้ายของช้างหรือม้าที่นำคี่ และใช้มือขวาจับหูช้างหรือจับโกนม้า ส่วนแม่เพลงฝ่ายหญิงจะเดินทางขวาของช้างหรือม้าจับหูช้างหรือโกนม้า ผลัดกันว่า คำตักจนถึงวัดและเวียนรอบอุโบสถ เนื้อหาของคำตักส่วนมากจะเป็นคติเตือนใจให้นาคระลึกถึงพระคุณของบิดามารดา ตั้งใจปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รักษาศีลและตั้งใจปฏิบัติตนให้เป็นคนดีเพื่อตอบแทนคุณบุพการี (Cultural office of Surat Thani Province, 2006, p. 112-113)

ภาพนาครี้นำแห่จำลอง
ที่มา: ชมรมคนรักขี้นำแห่แห่งประเทศไทย

จะเห็นได้ว่า การใช้ม้าจริงให้นาครีในขบวนแห่ได้พัฒนาจากการนำม้าที่เลี้ยงในหมู่บ้านทั่วไปหรือเลี้ยงเพื่อการประกอบอาชีพกลายเป็นม้าที่ต้องมีการประดับตกแต่งด้วยกำไลคอ กำไลเท้า เครื่องแต่งอาว และกระพรวนที่มีสีสันทวยงาม กระทั่งปัจจุบันได้เกิดธุรกิจให้บริการเช่าม้าแห่เพื่อใช้ในขบวนแห่นาคโดยเฉพาะ ซึ่งม้าที่นำมาใช้ส่วนใหญ่เป็นม้าลูกผสมที่เกิดระหว่างแม่พันธุ์ไทยมอญกับพ่อม้าแควหรือพ่อม้าเทศที่มาจากต่างประเทศ มีแหล่งกำเนิดอยู่แถบจังหวัดชายแดนไทย-เมียนมา สันนิษฐานว่าแพร่พันธุ์มาจากม้าศึกที่ใช้ในสงครามสมัยกรุงศรีอยุธยา ลักษณะเด่นคือมีโครงสร้าง

ใหญ่ รูปร่างบึกบึน หัวใหญ่ คอยาว เพื่อให้สามารถนั่งในขบวนแห่ได้สะดวก แต่ ขาสั้นเมื่อเทียบกับลำตัว ขนที่คอจัดเรียงเป็นระเบียบสวยงาม โดยธุรกิจบริการให้เข้ามาแห่พบเห็นได้ทั่วไปในจังหวัดแถบภาคกลางและภาคตะวันตก ได้แก่ จังหวัดนครปฐม เพชรบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง เป็นต้น (Pinthong, 2011, p. 4-5)

สำหรับการใช้หุ่นม้าจำลองในขบวนแห่นาค ขอยกตัวอย่าง “ขบวนม้าแห่” ของหมู่บ้านดงประโดกกรมธรรม์ ตำบลสมอแข อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นชุมชนชาวไทพวนที่อพยพจากจังหวัดราชบุรีมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่จังหวัดพิษณุโลก พร้อมนำประเพณีการขี่สัตว์แห่นาคทางพระพุทธศาสนามาสืบทอดจนถึงปัจจุบัน โดย “ม้าแห่” หมายถึง ม้าจำลองที่ทำมาจากกระดานอัดเพื่อให้ภาคใช้ขี่ในขบวนแห่ ใช้ระยะเวลาในการประดิษฐ์ราว ๒-๓ วัน ต่อมาได้มีการปรับปรุงยุคให้เป็นรูปสัตว์ในวรรณคดีอื่น ๆ ได้แก่ หงส์ ราชสีห์ คชสีห์ ฯลฯ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความต้องการของนาคและเจ้าภาพ อย่างไรก็ตาม ยังคงเรียกชื่อพาหนะจำลองนี้ว่า “ม้าแห่” ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เป็นรูปม้าก็ตาม โดยผู้แบกหาม เรียกว่า “ขาม้า” จะนิยมเขย่าเพื่อทดสอบความมุ่งมั่นและสมาธิของผู้บวช เปรียบเสมือนมีมารมาผจญเพื่อให้สามารถผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ไปสู่โลกุตระธรรมได้ในที่สุด นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่อื่นที่มีวัฒนธรรมการขี่ม้าจำลองในขบวนแห่นาค ได้แก่ วัดต้นสน อำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง วัดหนองปรือ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น (Jithan, 2003, p. 38)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่ายินดีว่าในปัจจุบันได้มีการรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มชมรมคนรักม้าแห่นาค อันเกิดจากการรวมตัวกันของผู้ประกอบธุรกิจให้บริการเข้าม้าม้าแห่กับอีกรูปแบบหนึ่งคือกลุ่มผู้มีใจรักในการสืบสานวัฒนธรรมการประดิษฐ์ม้าจำลองในรูปแบบของเพชฌึกแผ่นเพชเพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนทั่วไปผ่านสื่อสังคมออนไลน์จำนวนไม่น้อยกว่า ๒๐ แผ่นเพจทั่วประเทศไทย

ประเพณีการขี่ช้างแห่ناع

สัตว์อีกชนิดหนึ่งที่นิยมนำมาใช้ให้ناعขี่ในขบวนแห่ناع ได้แก่ “ช้าง” อันเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับเรื่องราวในพุทธประวัติ กล่าวคือ ในสมัยพุทธกาล พระนางสิริมหามายาทรงสุบินนิมิตถึงช้างเผือก โดยพราหมณ์ประจำราชสำนักได้ทำนายว่าจะได้พระราชโอรสที่หากทรงครองราชย์จะเป็นมหาจักรพรรดิ แต่หากออกผนวชจะได้เป็นพระพุทธเจ้า กับอีกตอนหนึ่งในชาดกเรื่อง “พระเวสสันดร” ที่พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์อันเป็นช้างมงคลที่ดลบันดาลให้เกิดฝนตกแก่แคว้นกลิงคราษฎร์ (Ministry of Education, 2011) จึงได้มีการจำลองภาพเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับช้างไว้ในขบวนแห่ناع นอกจากนี้ คำว่า “ناع” ในภาษาบาลียังหมายถึง “ช้าง” ดังปรากฏในคถาสภาษิตของพระอุทายีเถระ (อุทายีเถรคาถา) ในโสฬสกนิบาต พระบาลีสถิตตันปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ความว่า “ผู้ใดไม่ทำบาป ผู้นั้นชื่อว่าناع ความสงบเสงี่ยมและการไม่เบียดเบียนเป็นเท้าหน้าทั้งสองของناع สติและสัมปชัญญะเป็นเท้าหลัง ช้างตัวประเสริฐควรบูชามีศรัทธาเป็นวงมียุเบกขาเป็นงาอันขาว มีสติเป็นคอ มีปัญญาพิจารณาค้นคว้าธรรมเป็นศีรษะ มีธรรมคือสมถะวิปัสสนาเป็นท้อง มีวิเวกเป็นหาง” (Oatjessada, 2016, p. 3-4) ซึ่งส่วนใหญ่จะพบเห็นได้ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของประเทศไทย

ภาพขบวนแห่ناعขี่ช้าง

ที่มา: สภาวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์

ตัวอย่างเช่น ประเพณีชี่ข้างแห่นาคของชาวไทพวน ที่บ้านหาดเสี้ยว อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย สันนิษฐานว่าเริ่มต้นตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๓๘๗ อันเป็นปีฉลองพระอุโบสถวัดหาดเสี้ยว โดยสมัยก่อนนิยมจัดงานในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี ส่วนมากจะชี่ข้างแห่นาคในวันที่ ๗ เมษายน เข้าพิธีอุปสมบทในวันที่ ๘ เมษายน ภายใต้อำเภอหนดว่าต้องศึกษาพระธรรมไม่น้อยกว่า ๗ วัน และจะลาสิกขาช่วงหลังวันสงกรานต์ ส่วนใหญ่ถือฤกษ์ดีในวันที่ ๑๕ เมษายน ซึ่งเป็นวันพญาวันตรงกับวันขึ้นปีใหม่ของไทยสมัยก่อน (Intaraphapan, 1997, p. 10) สำหรับประเพณีแห่นาคของชาวไทพวนในอดีตนิยมให้นาคชี่ทั้งม้าและช้าง เรียกว่า “ขบวนม้าขบวนช้าง” แต่ภายหลังได้เหลือเพียงเฉพาะขบวนช้างเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เนื่องจากเกิดอุบัติเหตุจากการเล่นกีฬาที่เรียกว่า “ม้าล่อช้าง” ซึ่งเป็นการละเล่นพื้นถิ่นของไทพวนบ้านหาดเสี้ยวที่จัดขึ้นหลังจากชี่ข้างแห่นาคในตอนกลางวันแล้ว ก่อนประกอบพิธีทำขวัญนาคเวลากลางคืน (Srimok, 2016, p. 6-7)

ชาวบ้านและญาติพี่น้องของนาคจะเล่นกีฬา “ม้าล่อช้าง” วิธีการเล่นสารถิจะขี่ม้าเข้าไปเหยียดช้างให้เกิดโทสะ เมื่อช้างโกรธจะวิ่งไล่เอาวงช้างตีม้าไปเรื่อย ๆ สร้างความสนุกสนานและตื่นเต้นให้แก่ผู้ชม ทว่า ในงานบวชนาคปีหนึ่ง สารถิได้ตกจากคอม้าและถูกช้างเหยียบจนแขนหัก ส่งผลให้พระครูศรัทธาโสภา เจ้าอาวาสวัดหาดเสี้ยวในสมัยนั้นเห็นว่า กีฬาประเภทนี้เสี่ยงอันตราย จึงขอให้ยกเลิกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ขณะที่ขบวนม้าขบวนช้างที่เหลือเพียงแคขบวนช้างเพียงอย่างเดียวเท่านั้นสำหรับคตินิยมเชื่อทางพระพุทธศาสนาของชาวไทพวนเชื่อว่า “ช้าง” เป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่สะท้อนนัยสำคัญ ๓ ประการ กล่าวคือ นัยแรก มหาชาติชาดกกล่าวถึงพระเวสสันดรได้พระราชทานช้างปัจจัยนาค หรือปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์เมืองกลิงคราษฎร์ จนชาวนครสีพีเกิดความไม่พอใจ พระเวสสันดรจึงออกจากเมืองไปผนวชอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาพระเจ้ากรุงสัณขัได้จัดขบวนช้างขบวนม้าไปรับพระเวสสันดรกลับสู่เมืองสีพี ช้างจึงเป็นสัญลักษณ์แทนทานบารมีอันยิ่งใหญ่ หลังจากการแห่นาคเสร็จสิ้นจึงนิยมโปรยทาน (Intaraphapan, 1997, p. 4-5) การจัดขบวนช้างขบวนม้าในยุคสมัยเริ่มแรกของประเพณีบวชนาคไทพวนจึงเป็นการจำลองเรื่องราวการบำเพ็ญทานบารมีในพระเวสสันดรชาดกที่มีช้างเป็นสื่อสัญลักษณ์ เริ่มตั้งแต่พระเวสสันดรพระราชทานช้างปรากฏในกัณฑ์หิมพานต์ ตอนพระเจ้า

กรุงสัณชัยคัดเลือกช้างปรากฏอยู่ในกัณฑ์มหาราชและกัณฑ์ฉกษัตริย์ รวมทั้ง พระเวสสันดรซึ่งเข้าเมืองในนครกัณฑ์ นัยต่อมา ชาวไทพวนถือคติว่าพระพุทธ ศาสนามุ่งสั่งสอนให้ศาสนิกชนไปสู่โลกอุดร อันเป็นโลกุตระธรรมที่หลุดพ้นจากกิเลส ในโลก ซึ่งสัญลักษณ์ประจำทิศอุดรคือช้าง จึงเปรียบเทียบการขี่ช้างของนาคว่าเป็น สัญลักษณ์ของการหลุดพ้นจากกิเลสทางโลกไปสู่โลกุตระธรรม และนัยสุดท้าย เกิด จากพุทธประวัติตอนที่พระนางสิริมหามายา พุทธมารดาทรงพระสุบินก่อนประสูติ พระราชโอรสว่าทรงอภิสฐานสมาทานอุโบสถศีล และมีพระยาช้างเผือกชูงวงจับดอกบัว สีขาวเดินเข้าไปในพระวิมานพร้อมกระทำการทักษิณาวรรตเวียนรอบพระแท่น ๓ รอบ ซึ่งพราหมณ์ประจำราชสำนักได้ทำนายพระสุบินว่าพระนางสิริมหามายาทรงพระครรภ์ พระราชโอรส หากครองราชย์จะเป็นมหาจักรพรรดิ แต่หากทรงผนวชจะได้เป็น พระพุทธเจ้า ดังนั้น การแห่มาครอบพระอุโบสถ ๓ รอบจึงเป็นการประทักษิณาวรรต เพื่อระลึกถึงพระพุทธคุณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเป็นการระลึกถึง คุณพระรัตนตรัย (Srisang, 1995, p. 12-14)

นอกจากนี้ เครื่องประดับศีรษะของนาควไทพวนยังเป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งที่ สะท้อนคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับตำนานพญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์ มาขอบวช แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเป็นเดรัจฉานจึงไม่สามารถบวชอยู่ในบวร พุทธศาสนาได้ จนเป็นที่มาของการเรียกกุลบุตรที่ต้องการอุปสมบทว่า “นาค” ก่อนเป็น พระภิกษุโดยสมบูรณ์ ส่วนผู้ที่บรรพชาเป็นสามเณรชาวไทพวนจะเรียกว่า “เซียร” หรือ “เซียง” มาจากคำว่า “วิเซียร” แปลว่า แก้ว หมายถึง ผู้ที่เข้าใกล้รัตนหรือดวงแก้ว ของการเป็นธรรมบุตร คล้ายคลึงกับการบวชลูกแก้วของชาวไทใหญ่หรือในล้านนา ไบราณ โดยเครื่องประดับศีรษะของนาควไทพวนเรียกว่า “เทริด” แปลว่า เครื่องประดับ รูปมงกุฎทรงเตี้ย มีกรอบด้านหน้าแต่ตัดแปลงให้เป็นรูปหางพญานาคโค้งไปด้านหลัง ทั้งยังนำหัวนาคจำลองมาประกอบเครื่องบูชาให้นาคถือไว้ตอนเคลื่อนไหวบนแห่ เรียกว่า “สักกัจจัง” แปลว่า ด้วยความเคารพ (Tanmahaphan, 2015) คล้ายคลึงกับเนื้อหาใน หนังสือ “เที่ยวเมืองพะม่า” พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ถึงวัฒนธรรมการบวชนาคของชาวเขมรในประเทศกัมพูชาว่า “เคยเห็นพวกเขมรเป็น นาคต้องใส่หัวเป็นรูปพญานาค..แสดงว่ายังไม่ต้องโกนหัว อย่างนี้คือสิ่งที่จริงจริง ตามประเพณีเดิมแท้มาแต่แรกทีเดียว” (Naphalan, 2011, p. 5-6)

อีกพื้นที่หนึ่งซึ่งมีประเพณีชี่ช้างแตกต่างกันไปจากบ้านหาดเลี้ยว อำเภอสรีสธนาสัย จังหวัดสุโขทัย ตรงที่เป็นการบวชนาคหมู่บนหลังช้าง ได้แก่ การบวชนาคของชาวกูยที่บ้านปริง ตำบลปะ อำเภอกาตุ้ม จังหวัดสุรินทร์ เรียกว่า “พิธีบวชนาคชี่หลังช้าง” เป็นพิธีกรรมความเชื่อของไทยเชื้อสายเขมรที่ผสมผสานกันระหว่างพระพุทธศาสนา พราหมณ์ และการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ โดยเจ้าภาพต้องเตรียมอาหารและน้ำสำหรับทั้งคนและช้าง ต้องยกถาดเครื่องเซ่นไหว้เผื่อกำช้างไปไหว้ปะกำช้าง ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นตัวแทนรับเครื่องเซ่นไหว้ และความเชื่อจะต้องนำของไหว้กลับบ้านถือเป็นประเพณี ปัจจุบันพิธีนี้ไม่ได้มีหมอช้างมารับเซ่นตั้งแต่ก่อน จึงเป็นการบอกกล่าวแบบธรรมดาขอให้ขบวนแห่ราบรื่น จนกระทั่งขบวนไปหยุดพักที่ทุ่งน้ำใส ซึ่งเชื่อว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพราะมีศาลปู่ตาตั้งอยู่ เมื่อไปถึงเจ้าภาพจะพักคนและช้างแล้วนำเครื่องเซ่นไปไหว้ศาลปู่ตา จากนั้นรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน ก่อนจะแห่ไปยังพระอุโบสถเพื่อประกอบพิธีอุปสมบทต่อไป (Aodjessada, 2016, p. 3-5)

สำหรับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีการแห่ชี่ช้างในประเทศไทย ได้แก่ การแห่ชี่ช้างของชาวไทลื้อหรือคนหล่มสัก ที่บ้านกกกแก จังหวัดเพชรบูรณ์ อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมการให้นาคชี่ช้างไม่ค่อยปรากฏการทำรูปจำลองเหมือนม้า วัว หรือสัตว์ชนิดอื่น เนื่องจากช้างเป็นสัตว์ที่มีรูปร่างใหญ่จึงยากต่อการจำลอง เพราะต้องใช้วัสดุอุปกรณ์เป็นจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏให้เห็นบ้างบางพื้นที่ เช่น ที่บ้านหนองชุมพล อำเภอยะย้อย จังหวัดเพชรบุรี นาคได้ชี่ช้างพลายทรงเครื่องจำลองที่ตั้งอยู่เหนือพญานาคราชบนรถกระบะแห่ไปรอบหมู่บ้าน ก่อนจะเข้าสู่พระอุโบสถด้วยการชี่มาจริง โดยพระที่อุปสมบทให้เหตุผลว่าพญานาคเป็นสัตว์ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีความประสงค์ขอบวชแต่ไม่สามารถบวชได้ ส่วนม้าและช้างต่างก็เป็นสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติด้วยกันทั้งหมด ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมการชี่สัตว์แห่ชี่ช้างไม่จำเป็นต้องให้นาคชี่เฉพาะสัตว์ตัวใดตัวหนึ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่สามารถผสมผสานกันไปในขบวนเดียวกัน โดยมีจุดร่วมตรงที่เป็นสัตว์ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งหมด (Sadsri, 2018, p. 15-16)

ภาพขบวนแห่หน้าวัวเทียมเกวียน

ที่มา: สภาวัฒนธรรมตำบลไร่ม้า อำเภอมือง จังหวัดเพชรบุรี

ประเพณีการขี่วัวแห่หน้าค

สัตว์อีกประเภทหนึ่งที่น่าสนใจในขบวนแห่หน้าค คือ “วัว” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติในตอนพระพุทธเจ้าสละโอฬาสถทรงประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงบรรลุปฐมญาณขณะทรงปลีควิเวกมาประทับนั่งขัดสมาธิอยู่ใต้ต้นชมพูพฤกษ์ หรือต้นหว้าอยู่เพียงลำพัง และสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีจากเสาชะแจะไอศกรมหาราชที่ปรากฏรูปประติมากรรมวัวยืนอยู่เหนือวงล้อธรรมจักรอันเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนวัฏจักรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งวัวที่นำมาใช้ในขบวนแห่ทั้งวัวมีชีวิตและรูปหุ่นวัวจำลอง สำหรับวัวที่มีชีวิตยังแบ่งย่อยออกเป็นวัวเทียมเกวียนซึ่งประดับตกแต่งลวดลายและลวดลายอย่างสวยงาม และวัวจำลองที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากกระดาษหรือไม้กระดานอัด ส่วนใหญ่พบเห็นในจังหวัดที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรมเป็นหลัก เพราะใช้วัวเป็นพาหนะหลักในการไถนาและเก็บเกี่ยวผลผลิต ตัวอย่างเช่น ขบวนแห่หน้าคขี่วัวจำลองและวัวเทียมเกวียนในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงในเรื่องกีฬาวิ่งวัวเทียมเกวียนและวัวลานหรือวัวกระดกอันเป็นภูมิปัญญาที่เกษตรกรในอดีตใช้เวลาว่างหลังช่วงฤดูเก็บเกี่ยวคิดริเริ่มกีฬาพื้นบ้านเพื่อแข่งขันกัน สร้างความสนุกสนานเพลิดเพลิน จนนำมาประยุกต์ในขบวนแห่หน้าคที่นิยมให้นาคนั่งบนเกวียนโดยมีวัวลากไปตามเส้นทาง

นอกจากจะใช้วัวมาให้นาคขี่ในขบวนแห่แล้วยังพบว่าชาวบ้านในพื้นที่ดังกล่าวมีภูมิปัญญาในการนำวัวมาใช้ในขบวนแห่กิจกรรมทางศาสนาอื่น ๆ ร่วมด้วย เช่น แห่เทียนพรรษา หอตกฐินหรือผ้าป่าด้วยวัวเทียมเกวียน (Boonprasert, 2013, p. 34-36)

ประเพณีการขี่หงส์แห่นาค

นอกจากสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติอย่างม้า ช้าง และวัวในขบวนแห่แล้ว สัตว์ในวรรณคดีหรือในตำนานที่ไม่มีตัวตนในโลกแห่งความเป็นจริงก็ถูกนำมาจำลองเพื่อให้คนขี่ในขบวนแห่ด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ในวรรณคดีอย่างหงส์ สิงห์ ราชสีห์ คชสีห์ และพญานาค เพราะถือว่าเป็นสัตว์มงคลที่เหมาะสมกับงานบุญ ตัวอย่างเช่น ประเพณีแห่นาคหงส์เหิน ที่บ้านไผ่ท่าโพธิ์ใต้ และการขี่หงส์แห่นาคที่บ้านท่าตะคร้อ ตำบลโพธิ์ประทับช้าง อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ถือเป็นเอกลักษณ์ประจำชุมชนที่ไม่เหมือนประเพณีขบวนแห่อื่นในประเทศไทย เพราะชาวบ้านเชื่อกันว่าหงส์คือสัตว์ชั้นสูงที่นำพาความเป็นสิริมงคลมาให้ โดยการขี่หงส์แห่นาคได้เป็นต้นแบบให้ชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงของตำบลโพธิ์ประทับช้าง คือ บ้านมาบมะไฟ ตำบลเนินสว่าง อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร ได้ใช้ม้าบินจำลองซึ่งสานจากไม้ไผ่และประดับตกแต่งด้วยกระดาษสี เรียกว่า “เจ้าสีเงิน” ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากปีกของหงส์จำลองที่สามารถขยับได้ มาติดประดับบริเวณสีข้างของม้า ทำให้ขบวนแห่นาคขี่ม้าของบ้านมาบมะไฟแตกต่างไปจากม้าจำลองของจังหวัดอื่นซึ่งส่วนใหญ่เป็นม้าไม้หรือม้ากระดานอัดที่ไม่มีปีกแบบม้าบิน ส่วนพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งมีการขี่หงส์แห่นาค เช่น บ้านบ่อหอ ตำบลโฆสิต อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ที่วัดสามบ่อ อำเภอรอนไทร จังหวัดสงขลา เป็นต้น (Thailand riding horse procession lover foundation, 2017, p. 3-6)

ประเพณีการขี่ไก่แห่นาค

สำหรับการแห่นาคโดยขี่สัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับอาชีพหรือชีวิตประจำวันของครอบครัวผู้ขอพร ได้แก่ ที่วัดท่าเสา อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร พบการขี่ไก่แห่นาค เป็นไก่จำลองที่เจ้าภาพจ้างทำที่จังหวัดชัยนาทซึ่งมีชื่อเสียงเรื่องการทำหุ่นนกฟาง เนื่องจากบิดา พี่ชาย และตัวของนาคเองเกิดปีระกาหรือปีไก่ และเห็นว่าไก่คือสัตว์ที่ตื่นตั้งแต่เช้า ขยันออกไปทำมาหากิน ส่งผลให้เกิดสิริมงคลทั้งต่อ

การบวชและการประกอบอาชีพของครอบครัว จึงตัดสินใจใช้ไก่เป็นสัตว์พาหนะให้นาคขี่ในขบวนแห่ (Kwanboon, 2017, p. 1-3)

ภาพขบวนแห่นาคขี่ไก่
ที่มา: นายนิวัฒน์ ขวัญบุญ, ๒๕๖๐

ประเพณีการซื้อจระเข้แห่นาค

อีกกรณีหนึ่งคือการซื้อจระเข้แห่นาค ที่วัดโพทะเล อำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร โดยนาคมีความผูกพันกับจระเข้ที่เลี้ยงดูมาตั้งแต่ตัวยังเล็ก และนำจระเข้ออกแสดงโชว์ตามงานวัดเพื่อหารายได้ จนกระทั่งจระเข้ตัวดังกล่าวได้ตายด้วยโรคติดเชื้อในกระแสเลือด และได้สภาพจระเข้ไว้ให้อยู่ในสภาพเดิมก่อนจะนำมาให้เจ้าของซึ่งบวชนาคได้ซื้อหลังเพื่อเป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่สัตว์เลี้ยงที่ล่วงลับและระลึกถึงความผูกพันที่มีต่อกันตั้งแต่ครั้งยังมีชีวิต (Tongjohn, 2017, p. 12-13)

ประเพณีการซื้อปลากะพงแห่นาค

ส่วนอีกกรณีที่น่าสนใจคือการซื้อปลากะพงจำลองแห่นาค ที่วัดกลางบางปะกง ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากครอบครัวของนาคประกอบอาชีพเลี้ยงปลากะพงจำหน่ายมาตั้งแต่เด็ก เมื่ออายุครบวาระบวช บิดาของนาคจึงต้องการให้บุตรชายขึ้นนาคบนแคร่ปลากะพงจำลองเพื่อระลึกถึงพระคุณของพ่อแม่และสัตว์ที่สร้างรายได้ให้ครอบครัวมีฐานะมั่นคง (Boobrod, 2016, p. 6-7)

ประเพณีการขี่ควายแห่なか

ทั้งยังพบการขี่ควายจำลองในพิธีแห่なかที่ตำบลทับยายเชียง อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เนื่องจากบิดาของนาคดำรงตำแหน่งนายกสมาคมอนุรักษ์และพัฒนาควายไทย ทั้งยังเป็นเจ้าของฟาร์มเลี้ยงควาย ในเบื้องต้นตั้งใจจะให้บุตรชายขี่ควายจริงที่เลี้ยงไว้ในฟาร์มแต่ควายกลับล้มก่อนถึงกำหนดประกอบพิธี จึงใช้ควายจำลองแทนเพื่อให้บุตรชายอุปสมบทรำลึกถึงพระคุณบิดามารดาและคุณของควายซึ่งเป็นสัตว์ที่สร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว (Tamlaeiad, 2016, p. 21-22)

นอกจากประเพณีขี่สัตว์แห่なかจะมีวัตถุประสงค์เพื่อบวชทดแทนพระคุณบุพการีและแสดงออกถึงการเป็นศาสนิกชนที่ดีแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์อื่นอีก ได้แก่ การบวชเพื่อแก้บนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น งานบวชนาคบนหลังช้างเพื่อแก้บนหลวงพ่อวัดโพธิ์ลังกา ที่จังหวัดอ่างทอง โดยเจ้าภาพได้นำช้างมาจากวังช้างอยุธยาเพื่อให้ นาคขี่ หลังจากได้บนบานให้นาคหายจากอาการเจ็บป่วย (Sangtrakan, 2017, p. 23) อีกวัตถุประสงค์หนึ่ง คือ การบวชเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์ ได้แก่ กิจกรรมอุปสมบทหมู่ถวายเป็นพระราชกุศลแด่ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ด้วยการฟื้นฟูประเพณีแห่ناقขี่ม้าไม้ของสภาวัฒนธรรมตำบลไร่ม้า อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี โดยสุทัศน์ อ่อนละมัย ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลไร่ม้า ได้ระบุว่า “จากการสอบถามผู้สูงอายุในตำบลไร่ม้าทราบว่าในอดีตเคยมีการแห่ناقด้วยการขี่ม้าไม้ เป็นการจำลองเหตุการณ์ตามพุทธประวัติที่เจ้าชายสิทธัตถะขี่ม้าออกผนวช จึงได้ริ้วฟื้นประเพณีแห่ناقขี่ม้าไม้” (Aonlamai, 2017, p. 34)

สรุปและอภิปรายผล

การอุปสมบทเป็นพระภิกษุและการบรรพชาเป็นสามเณร คือ กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากการครองเพศคฤหัสถ์หรือการเป็นปุถุชนสู่การครองเพศบรรพชิต ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและการปวารณาตนเป็นธรรมทายาทสืบทอดบรรพพุทธานุสาสนา ผ่านพิธีกรรมที่เรียบง่ายตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนเพิ่มความสลับซับซ้อนและแฝงเร้นด้วยนัยความหมายสำคัญของหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา เพื่อเป็นกุศโลบาย

ในการสืบทอดคุณค่าของพุทธศาสนาให้คงอยู่ ซึ่งหนึ่งในตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ประเพณีแห่ناق อันมีที่มาจากการเวียนทักษิณาวรรตโดยรอบสถูปในประเทศอินเดีย และเนปาล ดินแดนต้นกำเนิดพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เสมือนเป็นการประกาศให้สาธารณชนได้รับทราบและรับผลบุญอันเกิดจากการประกอบ กุศลกรรมร่วมกัน แล้วแผ่ขยายแนวคิดและคติความเชื่อดังกล่าวสู่ภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเทศไทย เมียนมา ลาว และกัมพูชา ซึ่ง ส่วนใหญ่มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ โดยมีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นและแตกต่างไป จากประเทศที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาอื่น ๆ คือ ประเพณีการขี่สัตว์แห่ناق ซึ่งใน ประเทศเมียนมา ลาว และกัมพูชาส่วนใหญ่จะใช้ม้าและช้างที่มีชีวิต กับวัวเทียมเกวียน ที่มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการใช้สัตว์ เหล่านี้เป็นพาหนะหรือเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบอาชีพ

ขณะที่ประเทศไทยมีทั้งช้าง ม้า วัว ทั้งของจริงและหุ่นจำลอง ประกอบกับ สัตว์ชนิดอื่น ๆ อีกมากมายตามคติความเชื่อและค่านิยมของแต่ละท้องถิ่น สะท้อน ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไทยที่ขยายตัวจาก สังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น เนื่องจากเหตุผลที่ต้องใช้ม้า วัว หรือช้างจำลองในขบวนแห่ناقล้วนเกิดจากความต้องการลดต้นทุนและค่าใช้จ่ายใน การประกอบพิธีกรรม เพราะช้าง ม้า และวัวที่นำมาร่วมขบวนแห่ناقในประเทศไทย ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นสัตว์เลี้ยงที่ทางเจ้าภาพเป็นเจ้าของ แต่ต้องเช่าหรือจ้างวานให้ ผู้ประกอบการธุรกิจเช่าสัตว์แห่ناقมาดำเนินการให้ แตกต่างจากในเมียนมา กัมพูชา และลาว ที่สัตว์ส่วนใหญ่ในขบวนแห่ناقเป็นสัตว์เลี้ยงของเจ้าภาพเอง เพราะยังเป็น สังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่ต้องพึ่งพาการใช้แรงงานจากสัตว์เหล่านี้อยู่

ผลการศึกษาพบว่าสัตว์ที่นำมาใช้ประกอบพิธีแห่ناقแบ่งออกเป็นสองประเภท หลัก ประกอบด้วย สัตว์ที่มีชีวิต กับสัตว์ที่จำลองขึ้นมา โดยชนิดของสัตว์สามารถจำแนก ย่อยตามคติความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของเจ้าภาพจัดงานได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) สัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพุทธประวัติ ชาดก และพุทธศาสนา ประกอบด้วย ม้า ช้าง วัว และบางครั้งหมายรวมเอาพญานาคเข้าไว้ในกลุ่มนี้ด้วย ตามตำนาน ความเชื่อเรื่องที่มาของการเรียกชื่อนาคในฐานะสัตว์ที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแต่ ไม่สามารถอุปสมบทได้ ๒) สัตว์ในวรรณคดีหรือสัตว์ตามความเชื่อเรื่องนักษัตร

ซึ่งส่วนใหญ่นับถือว่าเป็นสัตว์มงคล สัตว์นำโชค หรือเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำปีเกิดของ
ผู้อุปสมบท ได้แก่ หงส์ สิงห์ ราชสีห์ ไก่ เป็นต้น และ ๓) สัตว์ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบ
อาชีพหรือวิถีชีวิตของเจ้าภาพหรือผู้อุปสมบท ได้แก่ ปลากระพง จระเข้ ควาย เป็นต้น
สำหรับวัตถุประสงค์ในการให้ทักษิ์สัตว์ในขบวนแห่ประกอบด้วย ๓ เหตุผลหลัก คือ
๑) อุปสมบทหรือบรรพชาเพื่อทดแทนพระคุณของบิดามารดาหรือทำหน้าที่สืบทอด
พระพุทธศาสนา ๒) บรรพชาหรืออุปสมบทเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์
และ ๓) บรรพชาหรืออุปสมบทเพื่อแก้บนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อย่างไรก็ตาม หาก
วิเคราะห์บนพื้นฐานของ “ทฤษฎีสัญลักษณ์และการตีความ” (Dominant Symbols)
ของเทอร์เนอร์ (Turner, 1969) ระบุว่า แนวคิดทฤษฎีดังกล่าวใช้สำหรับการวิเคราะห์
และตีความสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ซึ่งในการศึกษานี้คือสัญลักษณ์รูปสัตว์ต่างๆในขบวน
แห่ประกอบพิธีการบวชนาค โดยเทอร์เนอร์ระบุว่าแนวทางในการศึกษาสัญลักษณ์
ของพิธีกรรมต้องศึกษาว่าสัญลักษณ์นั้นมีความหมายและค่าแปลอย่างไรจากผู้กระทำ
ที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้น ทั้งยังต้องสังเกตว่าสัญลักษณ์นั้นถูกใช้อย่างไร ใครเป็นผู้ใช้ มี
ความสัมพันธ์กับผู้ใช้อย่างไร และเกี่ยวข้องกับการบวชนาคอย่างไร (Withi, 2010,
p. 16-17)

ทั้งนี้ สัญลักษณ์ในพิธีกรรมเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของพิธีกรรม ซึ่งยังมี
คุณสมบัติเฉพาะของพฤติกรรมทางพิธีกรรม (ritual behavior) อันเป็นหน่วยที่ใหญ่
ที่สุดของโครงสร้างเฉพาะในบริบทของพิธีกรรม โครงสร้างทางความหมายของ
สัญลักษณ์ในพิธีกรรม คือ สัญลักษณ์มีการกระทำ (actions) หรือวัตถุ (objects) ที่มี
ความหมายซ้อนกันหลายอย่าง สามารถเข้าใจได้ด้วยความรู้สึกจากบริบทของพิธีกรรม
นั่นคือ สัญลักษณ์ในพิธีกรรมมีหลายความหมาย สัญลักษณ์เป็นที่รวมความหมาย
ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือ ความหมายที่แตกต่างกันจะสัมพันธ์กันโดยความ
คล้ายคลึงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของข้อเท็จจริงหรือความคิด โดยสัญลักษณ์
จะย่อความคิดอันหลากหลาย ความสัมพันธ์ระหว่างเรื่อง การกระทำ ปฏิกริยาโต้ตอบ
และการจัดการถูกแสดงพร้อมกันโดยสื่อสัญลักษณ์ (Geertz and Clifford, 1974, p. 65)
สำหรับประเด็นแรกที่น่าวิเคราะห์และอภิปราย คือ “สัญลักษณ์นั้นมีความหมายและ
ค่าแปลอย่างไรจากผู้กระทำที่อยู่ในวัฒนธรรมนั้น”

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าเจ้าภาพและผู้อุปสมบทถือเป็นตัวแปรสำคัญในการเลือกหรือตัดสินใจว่าจะใช้สัตว์ประเภทใดในขบวนแห่นาค ภายใต้เงื่อนไขหรือตัวแปรประกอบการตัดสินใจหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจจากค่านิยมหรือธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละท้องถิ่นซึ่งส่งอิทธิพลอย่างยิ่งต่อวิถีคิดและการตัดสินใจ เช่น บรรพบุรุษหรือสมาชิกในชุมชนแห่งหนึ่งนิยมใช้ม้าจริงให้นาคขี่ในขบวนแห่ เจ้าภาพจึงตัดสินใจเลือกใช้ม้าเพื่อไม่ให้ขัดแย้งกับความคิดความเชื่อของคนในท้องถิ่น

พบว่าหากท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งนิยมใช้สัตว์ชนิดหรือรูปแบบใดก็ตามในขบวนแห่นาค สัตว์ชนิดนั้นจะถูกเลือกใช้เป็นส่วนใหญ่จนเกิดเป็นวัฒนธรรมสืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่น ประเด็นต่อมาคือการตัดสินใจจากคติความเชื่อตามบริบทของผู้บวช เช่น ผู้บวชเกิดปีจลูซึ่งมีวัวเป็นสัตว์สัญลักษณ์ เจ้าภาพจึงตัดสินใจใช้วัวจำลองให้นาคขี่ในขบวนแห่ โดยไม่ได้คำนึงว่าวัวเป็นหนึ่งในสัตว์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อมโยงกับพุทธประวัติเลยทีเดียวก็ได้

อีกกรณีหนึ่งคือการตัดสินใจตามข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจและฐานะทางการเงิน เช่น หากเขาวัวเทียมเกวียนมาให้นาคขี่ในขบวนแห่จะมีราคาค่าเช่าในอัตราที่สูงกว่าการท้าวจำลองขึ้นมา เพื่อเป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย เป็นต้น จะเห็นได้ว่ามูลเหตุหรือแรงจูงใจในการเลือกหรือตัดสินใจใช้สัตว์ในขบวนแห่นาคที่มีด้วยกันหลากหลายเหตุผล

ประเด็นต่อมา “สัญลักษณ์นั้นถูกใช้อย่างไร” จะเห็นได้ว่าวิธีการสื่อสารผ่านสัญลักษณ์รูปสัตว์ในขบวนแห่นาคไม่ได้เป็นการสื่อสารโดยตรงผ่านนิยามความหมายหรือนัยสำคัญทางพระพุทธศาสนาตามพุทธประวัติหรือชาดกแค่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีรูปแบบการนำเสนอความคิดและความเชื่อหลากหลายวิธี ได้แก่ วิธีการเคลื่อนที่สัตว์มีทั้งที่ใช้คนเพียงหนึ่งคนในการควบคุมสัตว์ให้นาคสามารถเดินทางไปประกอบพิธีกรรมในพระอุโบสถได้โดยสวัสดิภาพ กับวิธีการเคลื่อนที่โดยใช้ผู้แบกหามจำนวนหลายคนซึ่งแฝงกุศโลบายทดสอบความมั่นคงของสมาธิและจิตใจของนาคด้วยการเขย่งสัตว์จำลองอย่างรุนแรง เสมือนเป็นการสร้างบททดสอบให้นาคสามารถเผชิญกับอุปสรรคปัญหาและเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ได้ด้วยจิตใจที่มั่นคง หรือจะเป็นวัฒนธรรม

การสวมแว่นตาดำขณะขี่สัตว์ในขบวนแห่ เพื่อเป็นการจำลองโลกแห่งกิเลสที่เต็มไปด้วย
อบายมุขและความมืดบอดทางปัญญา แต่เมื่อขบวนแห่เคลื่อนมาถึงพระอุโบสถนาค
จะถอดแว่นตาออกเพื่อให้พบกับโลกุตรธรรมที่เป็นแสงสว่างนำทางชีวิต

อีกกรณีคือสวมใส่เครื่องประดับให้เหมือนกับพระมหากษัตริย์เพื่อจำลองภาพ
เหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอน มหาภิเนษกรมณ์ ที่พระพุทธเจ้าตัดสินใจออกผนวช
เพื่อให้คนและศาสนิกชนรำลึกถึงคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมทั้ง
การใช้สัตว์หลายชนิดภายในขบวนแห่เดียวกันก็ปรากฏให้เห็นในบางพื้นที่ เช่น นาคหนัง
วัวเทียมเกวียนจากจุดเริ่มขบวนแห่ไปจนถึงจุดพักระหว่างทางจึงเปลี่ยนเป็นขีม้าเพื่อ
ไปยังหน้าพระอุโบสถ เป็นต้น ซึ่งวิธีการใช้สัญลักษณ์รูปสัตว์ในขบวนแห่ทั้งหมดล้วน
มีเหตุผลและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไปตามตัวแปรเรื่องเจ้าภาพ เรื่องเศรษฐกิจ
คติความเชื่อ และวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น

และประเด็นสุดท้าย คือ “เกี่ยวข้องกับกระบวนการอื่นอย่างไร” จะเห็นได้ว่า
การบรรพชาอุปสมบทไม่ใช่กิจกรรมทางศาสนาที่จัดขึ้นเฉพาะครอบครัวใดครอบครัว
หนึ่ง หรือเป็นกิจกรรมที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ แต่ยังเป็นกิจกรรมที่
เกี่ยวข้องยึดโยงกับสมาชิกในชุมชนโดยมีศาสนาเป็นตัวเชื่อมอย่างมีนัยสำคัญ เห็น
ได้จากขั้นตอนการทำรูปสัตว์จำลองไม่ได้เกิดจากคนเพียงคนเดียวลงมือทำ แต่เกิด
จากการร่วมแรงร่วมใจกันของทั้งเครือญาติเจ้าภาพและเพื่อนบ้านที่ต่างมีความรู้
ความสามารถแตกต่างกัน แต่ประสานความร่วมมือกันประดิษฐ์รูปสัตว์จำลองให้
นาคขี่ได้สำเร็จ ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้นอกเหนือไปจากความมุ่งหวังเรื่องบุญกุศลในการส่งเสริม
ให้คนได้อุปสมบทเป็นธรรมทายาททางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังช่วยส่งเสริมความ
สามัคคีภายในหมู่คณะอีกด้วย เป็นการแลกเปลี่ยนระบบแรงงานแบบพึ่งพากันโดยไม่มี
ผลตอบแทนหรือค่าจ้าง กับกรณีผู้ที่มาช่วยแบกหามรูปสัตว์จำลองในขบวนแห่ที่ต้องใช้
พลังกำลังและความร่วมมือร่วมใจกันของผู้มาร่วมงาน จึงกล่าวได้ว่า ประเพณีขี่สัตว์
แห่นาคเป็นทั้งกิจกรรมระดับครอบครัว ระดับเครือญาติ และระดับชุมชน ที่เชื่อม
ร้อยกลไกความสัมพันธ์เข้าไว้ด้วยกันบนพื้นฐานของความเชื่อและค่านิยมทางพระพุทธ
ศาสนา

เมื่อสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมความเชื่อย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ประเพณีศีลัตว์แห่ภาคก็เช่นกัน จากสัตว์พาหนะที่สามารถขอยืมเพื่อนบ้านมาร่วมขบวนแห่ได้หรืออาศัยน้ำใจจากเพื่อนบ้านมาร่วมด้วยช่วยกัน ประดิษฐ์สัตว์จำลองโดยไม่มีค่าใช้จ่ายได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นธุรกิจการเลี้ยงสัตว์สำหรับเช่าไว้ใช้ในพิธีแห่ภาคโดยเฉพาะ มีกระบวนการฝึกสอนสัตว์ให้เรียนรู้พฤติกรรมการทำงานในขบวนแห่ เช่น เดินหรือก้าวย่างด้วยท่วงท่าที่สวยงาม ให้นาคนั่งด้วยความสะดวกเพื่อไปถึงพระอุโบสถโดยสวัสดิภาพ คิดค่าจ้างสำหรับประดับตกแต่งม้าและอานม้า มีการรับจ้างประดิษฐ์สัตว์พาหนะจำลอง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่ายินดีว่าประเพณีศีลัตว์แห่ภาคยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในหลายพื้นที่ของประเทศไทย ถึงแม้จะไม่บ่อยครั้งเหมือนในอดีตที่ผ่านมา แต่อย่างน้อยสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนเรื่องราวทางพุทธประวัติผ่านสัตว์สัญลักษณ์ยังคงทำหน้าที่ไปตามกลไกการสื่อสารแก่นแท้ของหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งทางตรงไปยังผู้บรรพชาหรืออุปัชฌาย์ให้รำลึกถึงพระคุณของบุพการีและคุณของพระรัตนตรัย ขณะที่การสื่อสารโดยทางอ้อมไปยังผู้มาร่วมงานให้รำลึกถึงบทบาทหน้าที่ของการเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีและคุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัย เพื่อให้สังคม ศาสนา และวัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

Reference

- Bannarujji, B. (2004). *“Buat” thima khwammai lae itthiphon* [“Ordination”: Meaning, etymology and importance]. Bangkok: Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Banjun, O. (2015). *“Suep tamnan ‘phra thong nang nak’ nai phithi buat nak khamen.”* [“The legend of ‘Phra Thong Nang Nak’ in Khmer ordination ceremonies”]. Bangkok: SilpaWattanatham.
- Banjun, O. (2017). *Thamniam taeng suai kon buat* [the custom of applying make-up before an ordination]. Bangkok: SilpaWattanatham.
- Bunprasirt, J. (2013). *Analysis of texts about oxen*. (Master’s thesis). Graduate School, Silpakorn University.

- Chotpinyokul, P. (2011). *Mon worldviews that appear in monk ordination rites: a case study of Nakhonchum village, Ban Pong District, Ratchaburi Province*. (Master's thesis). Graduate School, Silpakorn University.
- Fine Arts Department. (1946). *Thiao mueang pha ma* [Journey in Burma]. Bangkok: Vajirayana.
- Intarapapant, N. (1997). *A Study of the Ordination Ceremony on Elephant Back at Hatsiao*. (Master's thesis). Department of Thai Study, Naresuan University.
- Jitjan, N. (2003). *The belief of the Kuy people regarding the tradition Elephant Parades for Novices: A Case Study of Taklang Village in Krapho Subdistrict, Thatum District, Surin Province*. (Master's thesis). Department of Thai Study, Mahasarakham University.
- Kunchun, S. (2014). *Continuity of the traditional of Nak Hod procession in Ban non salao community, Nongtum subdistrict, Phukhiao district, Chaiyaphum province*. (Master's thesis). Graduate School, Khon Kaen University.
- Laomanacharoen, S. (2016). *Buat nak mai mi nai india thaem khaophansa doem ko mai chai prapheni phut* [Naga ordination, which has disappeared from India, is an addition to the original Buddhist lent and is not a Buddhist tradition]. Bangkok: Vogue.
- Lohitkun, T. (1999). *Thong daen chedi phrai nai phukam prathet* [Journey in Pagan, the land of Pagodas]. Bangkok: Ruam Duay Chuay Kan.
- Mahamakuta Rajavidyalaya foundation under Royal Patronage. (1985). *Kan phanuat nai ratchakan thi VII phutmamaka lae nak luang* [Ordination in the reign of King Rama VII: Buddhism and Royal Novices]. Bangkok: Phra Me Ru Mas [Royal Crematorium].

- MeiDongTor. (2018). *Khabuan hae nak mon: kan datplaeng phap chaochai sit that tha okbuat* [Mon Monk Processions: Adaptation of Prince Siddhartha's Ordination]. Bangkok: Ramankadi.
- Ministry of Education. (1988). *Maha wetsandon chadok chabap 13 kan* [The Vessantara Jataka, 13 sermon issue]. (12th ed.). Bangkok: Kurusapa Printing Ladphrao.
- Napharan, R. (2011). *Buat nak phithikam mai mi nai india - langka* [Naga ordination, a ceremony that has disappeared from India and Sri Lanka]. Bangkok: Kom Chad Luek.
- Oadjessada, P. (2016). *Khi chang buat nak thi ban pring* [Elephant riding ordination ceremony of Ban Pring Village]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre
- Paksasook, A. (2015). *Kan buat nai phraphutthasatsana* [Ordination ceremony in Buddhism]. Bangkok: Faculty of Liberal Arts, Thammasat University.
- Pantong, T. (2010). An analytical study of the problems with ordination ceremonies in contemporary Thai society. (Master's thesis). Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Pengkum., C. (1997). *Kan lalen ma hae* [Horse parade amusement]. Phitsanulok: Intangible Cultural Heritage.
- Pinthong, S. (2011). *Liang ma hae nak thurakit chak chai rak ruam anurak watthanatham* [Horse Riding ordination procession: an activity from passion and preservation of cultural]. Bangkok: Matichon.
- Sanamchandha Palace Library. (2013). *Ma hae nak [horse riding ordination procession]*. Nakhon Pathom: Silpakorn University.
- Seubduang, M. (2017). *Kan buat phuea thotthaen khun phomae* [Become a monk in order to repay debts of gratitude to one's parents]. Bangkok: Faculty of Liberal Arts, Thammasat University.

- Srimok, P. (2016). *Prapheni kan buat nak khi chang* [Elephant riding ordination ceremonies]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre
- Srimosorn, A. (2009). *The Tradition of Novice Ordination and Elephants: A Case Study of Taklang Village in Krapho Subdistrict, Thatum District, Surin Province*. (Master's thesis). Department of Local research and development, Buriram Rajabhat University.
- Srisang, S. (1995). *Buad Chang: a reflection of the social and cultural of Puan people, a case study of Ban Haad Seao, Sukhothai*. (Master's thesis). Graduate School, Silpakorn University.
- Sukatajaiin, P. (2013). *Buat lukkaeo poi sang long pratsani nen khi ma taengna sai waen dam* [Poi Sang Long ordination: The secret of novices riding horses, applying makeup, and wearing sunglasses]. Bangkok: Matichon.
- Tanmahaparn, C. (2015). *Prapheni khi chang haeng nak khong chao thai phuan changwat sukhothai* [The tradition of Elephant riding in ordination ceremony parades of the Phuan people in Sukhothai Province]. Bangkok: O.K. Nation.
- Tungkha, P. (2016). *Phraphuttharup khan than rat samai ratchakan thi I thi mai dai kiao arai kap sinlapa baep khanthanrat* [A Buddha Image from the reign of King Rama I that is not related to Gandhara Art]. Art and culture journal. Vol 20, No 1, pp.32-33
- Withe, P. (2008). *The symbols in ordination ritual of Thai-Khmer ethnic groups: A case study of Mueang sub-district, Mueang district, Surin province*. (Master's thesis). Graduate School, Surin Rajabhat University.
- Wongtej, S. (2016). *Nak mai chai khon phut patha phi laeo torong nai phithi buat nak* [Naga is not human, Buddhism versus Animism that

- appears in ordination ceremonies]. Bangkok: Matichon.
- Wright, M. (2007). *Farang khlhang phi* [Foreigner crazy about Ghosts]. Bangkok: Matichon.
- Yupho, T. (1967). *Suwanaphum* [Suvannabumi]. Bangkok: Fine Arts Department.